

Iz študije »Prepeluhov idejni razvoj in delo«*

Dušan Kermauner

Izpodbude za Prepeluhovo kritično delo.

Medtem je bila tista, sredi devetdesetih let tako živa vera v „neznansko hitro zmago“ socializma že precej splahnela. Spoznanje, da socialistična preobrazba družbenega reda še ni na pragu, da je pot do nje še neznano dolga, je prišlo tako iz „velikega sveta“ od velikih, za razvoj človeštva odločilnejših narodov, kakor tudi iz izkušenj slovenske socialne demokracije v malem domačem svetu.

Slovenska socialna demokracija je sicer s svojo agitacijsko akcijo v devetdesetih letih osvojila jedro industrijskega proletariata in se trdno zasedla v mestih in rudarskih krajih, toda celotni uspeh je daleč zaostal za velikimi nadami njenih optimističnih agitatorjev. Izrazitega proletariata je bilo v gospodarsko zaostali Sloveniji, po malih slovenskih mestih z Ljubljano vred, prav malo. Pri tem so ga še znaten del, zlasti na Kranjskem po deželi, zbrale in obdržale Krekove krščansko-socialistične organizacije, nekoliko pa ga je ostalo tudi pod vplivom liberalne stranke.

Naskok socialne demokracije na ljudske plasti izven proletariata pa se je razbil ob trdnem zidu njihove konservativnosti. Prvotni odziv kmetov na socialnodemokratsko agitacijo je polagoma ponehal in socialnim demokratom se ni nikjer posrečilo ustvariti trajnejše kmečko socialistično gibanje. Kmečko ljudstvo se ni ločilo od svojih tradicionalnih nazorov in tudi ni hotelo zapustiti duhovščino, ampak se je celo vse bolj čvrsto vključevalo v katoliški politični tabor spričo njegove agrarne politike, od katere je pričakovalo izboljšanja svojega gospodarskega položaja. Agrarna kriza je po letu 1895. popustila in kmet je poslušal konkretne, praktične nasvete o gospodarski samopomoči proti oderuhom in liberalnemu kapitalizmu, ki

* Založba J. Blasnika nasled. v Ljubljani, izda v oktobru 1958 knjigo Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Knjiga bo v prvem delu obsegala zbrane deloma še neobjavljene Prepeluhove spominske spise (na mladost, na prve stike z delavskim gibanjem, na Antona Kristana, Antona Dermoto, dr. J. Ev. Kreka) in „Pripombe k prevratni dobi“, ki jih je objavila „Sodobnost“ v letih 1954 do 1957. „Pripombe“ bodo izpopolnjene s številnimi urednikovimi dopolnitvami in pojasnili. V drugem delu pa bo knjiga vsebovala obširnejšo urednikovo študijo o idejnem razvoju in publicističnem delu avtorja „Pripomb“, Prepeluha-Abditusa. Iz te študije objavljamo dva zaključena odlomka.

ga je bil spravil na rob propada. Abstraktna socialistična agitacija, da se lahko reši bede in propadanja le v socialističnem družbenem redu, mu je bila čisto nepraktična „godba bodočnosti“, ki jo je vse manj razumel, čim bolj je videl, da je mogoče s cenanim kreditom in ugodnejšo prodajo pridelkov dvigati kmečko gospodarstvo.

Ideja, da prinaša socializem slovenskemu narodu narodno svobodo, ni napravila nobenega vtisa na malomeščanske sloje. Vztrajali so pri svoji narodni ideji. Ta je izražala njihov socialni odpor proti vladajoči nemški birokraciji, ki je ovirala narodni razvoj, in proti prodirajočemu tujemu meščanstvu. Vrhnja plast slovenskega meščanstva, obstoječa iz trgovcev, večjih prodajalničarjev in obrtnikov, višjih uradnikov in pripadnikov svobodnih poklicev, sicer še ni imela pravega kapitalističnega značaja, a težila je za tem, da se gospodarsko in kulturno dvigne na stopnjo nemškega, evropskega meščanstva, in je obenem zviška gledala na zaostalo ljudstvo, na kmeta in delavca, katerih težave so ji bile deveta briga.

Obča tradicionalna kmetova konservativnost in socialna konservativnost meščana sta ostali neomajani. Socialni protest šibkega, družbeno še malo pomembnega proletarskega sloja ni prebudil socialno spečega, v razmere vdanega ostalega ljudstva. Videti je bilo, kakor da je proletariat le nekak otoček v morju „reakcionarne mase“ kmetov in malomeščanov.

V slovensko narodno prebujenje, ki se je bilo že razraslo v dve veji, ko je proti koncu stoletja duhovščina v težnji, da prevzame narodno vodstvo, odtrgala kmečko ljudstvo od liberalnega meščanstva, se je razredno prebujanje proletariata vrinilo kot nekaj nedobrodošlega in tujega. Bilo je v ostrem nasprotju do vladajoče cerkvenoverske in narodne misli. Proletariat se je komaj mogel spraviti v okvir družbe, kakor jo je po izročilu zamišljala cerkev, to je družbe malih lastnikov, diferenciranih le v različne stanove, kakor je to bilo v fevdalnem družbenem redu pod vladjo plemstva in klera. Socialistične težnje je cerkev prvotno ostro zavračala, češ da so nasprotne naravnim osnovam družbe in da uničujejo vsako avtoriteto. Prav tako malo pa je proletariat, ki se je zaboljšanje svojega socialnega položaja in za doseg svojih zgodovinskih smotrov mednarodno organiziral, spadal tudi v zamisel narodnega malomeščanstva, ki ni hotelo priznati nič drugega poleg boja za narodnost in je videlo v socialni demokraciji le silo, ki izloča delavstvo iz narodnega boja. Tako sta oba kulturno-politična tabora gledala na socialno demokracijo kot na „tuje telo“ v narodu. Novi „brezverci“ in „brezdomovinci“ so si mogli le v najostrejšem boju proti obema vladajočima naziranjima priboriti pravico do obstoja v narodu.

Socialna demokracija je bila po svojem neuspehu med neproletarskimi ljudskimi sloji omejena na obrtni in industrijski proletariat. Spričo spreminjene zgodovinske perspektive, ko novi družbeni red ni bil več tako blizu, ni mogla biti več težišče abstraktna agitacija s socializmom, ki bo kar mimo-

grede rešil poleg delavskega tudi vsa ostala družbena vprašanja, kakor kmečko in narodno. To težišče je prešlo na konkretno organizacijsko (strokovno in zadružno) delo med delavstvom. Tu se je socialna demokracija vkopala v trdne postojanke; razvijala je delavske strokovne organizacije, ki so pripravljale in vodile boje delavcev posameznih strok za boljše delovne pogoje, in konsumne zadruge, ki so preskrbovale delavstvo s cenejšim blagom. Delavski organizatorji so reševali konkretne probleme delavskih organizacij, v občem političnem pogledu pa so se omejevali na zahtevo po splošni volivni pravici v parlament in samoupravne zastope, da bi delavska stranka prišla v njih do zastopstva, ustrežajočega njeni moči. Za ostala pereča vprašanja, ki so terjala od družbenega razvoja svojo rešitev, a so se tikala izključno ali predvsem ostalih neproletarskih ljudskih slojev, pa so se vse manj menili.

Tako se je socialna demokracija sčasoma skoraj popolnoma umaknila v meje čisto delavskega strokovnega in organizacijskega gibanja, t. j. gibanja delavstva kot stanu, ne pa kot razreda, ki naj bi bil predstavnik družbenega napredka in kot nosilec vseh progresivnih teženj človeštva tudi voditelj vseh progresivnih ljudskih gibanj, ki se obračajo bodisi proti preostankom fevdalne preteklosti, proti narodnemu zatiranju, proti posameznim nasledkom kapitalizma ali pa samo proti vladajočemu političnemu režimu itd. To cehovsko delavsko gibanje je še gojilo abstraktno vero v socializem, ki pa ni bila organsko zvezana s konkretnim kompliciranim družbenim razvojem, ker je njegove mnogovrstne probleme odlagala v nedoločeno bodočnost. Socialna demokracija je polagoma vse bolj dobivala tisti značaj, ki ga je klasično opisal Ivan Cankar (leta 1918. v predavanju „Očiščenje in pomlajenje“): „Socialna demokracija na Slovenskem... je bila: zveza strokovnih organizacij in v idejnih načelih nekakšna verska sekta. Stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke. Na čisto osamljenih, daleč ločenih krajih slovenske domovine so se v svoje organizacije zbirali industrijski delavci, ki so se brigali za svojo pravično krušno stvar in se niso zanimali za prav nič drugega.“

Slovenska socialna demokracija je v bistvu samo sodoživljala razvoj celotne avstrijske socialne demokracije, katere drobec je bila. Njen položaj pa se je zelo razlikoval od položaja vodilne nemške in tudi češke socialne demokracije, ki sta delovali na industrijsko zelo razvitih področjih z velikomestnimi središči, medtem ko je bilo področje slovenske socialne demokracije gospodarsko zelo zaostalo, pretežno agrarno z majhnimi mesteci (razen Trsta). Zato je slovensko socialistično gibanje daleč zaostalo za nemškim in češkim. Ni moglo doseči znatne politične moči in se je moralo zadovoljiti z malenkostno organizacijo, ki je bila tako šibka, da je dolgo časa le s težavo vzdrževala eno samo tedensko glasilo v Trstu. Odtod je izviral odpor strankinega vodstva proti težnji po drugem listu v Ljubljani — bitko

na celjskem kongresu l. 1902. o tem vprašanju nam opisuje Prepeluh —, zaradi tega je prišlo do srditega boja z Antonom Kristanom, ko je začel leta 1905. izdajati v Idriji lokalni štirinajstdnevnik „Naprej“ in bil zato izključen iz stranke s celo idrijsko organizacijo vred. Prave politične organizacije si gibanje, razen v Trstu in na ostalem Primorskem, sploh ni ustvarilo in stranka je postajala z večjim razvojem strokovnih organizacij in konsumnih zadrug odvisna od njihovih voditeljev, ki so imeli večinoma pred očmi predvsem interese svojih organizacij ali zadrug in svoje osebne pozicije.

Ta šibkost slovenske socialne demokracije je vsilila Prepeluhu vprašanje: Kako je s socializmom pri gospodarsko zaostalih, še pretežno agrarnih narodih? Ali je tu umestno enako ravnanje kakor pri narodih z razvito industrijo? Ali se ne bi moral socializem prilagoditi posebni družbeni strukturi teh narodov, da bi se pri njih lahko razvil do moči?

To je v bistvu izpodbudilo Prepeluha h kritiki socialnodemokratske ideologije, to je „marksistične ideologije v tistem stanju, kamor jo je bila privedla nemška znanost v zadnjih desetletjih pred vojno“ (Prepeluh v „Pri-pombah“). Hotel je uspešneje rešiti vprašanje socializma na Slovenskem, kakor ga je dotlej reševala socialna demokracija. V njem se je razvijala slutnja, da je morda treba poiskati poseben „tip socializma, ki bo primeren drobcenim slovenskim narodnim, gospodarskim in kulturnim prilikam“. Vodila ga je h kritični presoji političnih, družbenih in filozofskih problemov socializma in k študiju slovenske socialne in narodne problematike. Vprav v tem študiju tiči njegov poseben pomen.

Najprej je Abditus ravnal tako, da je sledil vsem sporom med raznimi socialističnimi strujami v svetu in izbiral tista stališča, ki bi po njegovi sodbi bolje ustrezala posebnim slovenskim razmeram. Da bomo lahko razumeli to njegovo delo, pa si moramo prej vsaj bežno predočiti bistvene ideje glavnih socialističnih struj, ki so nanj vplivale.

Masarykovci in Abditus. — Krog „Zapiskarjev“.

Kdo so bili „masarykovci“? Nekaj slovenskih visokošolcev je bilo odšlo zadnja leta preteklega stoletja študirat v Prago namesto na Dunaj ali v Gradec, kakor je bilo dotlej običajno. „Na vse, kar je takrat vrelo v nas, smo našli razlago in pojasnilo v Masarykovih delih“, izpoveduje Dermota („Masaryk in Slovenci“, NZ VII. 1910, str. 248). V njih pa je zlasti vrelo hudo nezadovoljstvo s političnimi, kulturnimi in socialnimi razmerami na Slovenskem. Bolel jih je poraz, ki ga je doživela liberalna posvetna inteligenca od katoliškega tabora. Krivdo za ta poraz so začeli pod vplivom Masarykove kritike češkega liberalizma iskati v liberalnem taboru samem. Čutili so, da je plitva in nedelavna liberalna inteligenca „izgubila sleherni kontakt z ljudstvom“, ki „je šlo takoj in voljno za tistim, ki mu je ponudil roko“.

to je za „klerikalci“ (prav tam). Prejšnjim generacijam je liberalni tabor še veljal za predstavnika modernega evropskega duha, ki se bori s silami preživele preteklosti in slovenske zaostalosti. Nova mladina pa je krivdo za zaostalost in gnilobo v našem javnem življenju naprtila obema vladajočima, tradicionalnima kulturno-političnima taboroma. Hotela je resničnega demokratizma, realnega dela za povzdigo kulturnega in gmotnega položaja ljudstva, to je naroda v pravem pomenu besede. Tega ni delal nedemokratični liberalizem, ki je bil vzvišen nad preprostim ljudstvom, ki je zanimal socialno vprašanje, gojil šovinizem, prazno vseslovanstvo itd. itd. Ivan Cankar, ki sicer ne spada med masarykovce, a je bil njihov vrstnik, je marca 1900 v pismu bratu (gl. Dom in Svet, 1920, str. 27) izrazil spoznanje nove generacije o liberalizmu takole: „Svobodomiselne stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda, na Slovenskem ni... Liberalna stranka... je nevarna pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev... Ta stranka je zapravila polovico narodnega duševnega kapitala; ona je potisnila duševni nivo naše inteligence pod ničlo; živi se od zlagano-idealnih fraz in podlih dejanj, a njeno čislo je tema, kakor bi rekel Levstik.“

Odpor nove, demokratične mladine proti vsem stebrom slovenske konservativnosti v socialnem, političnem in kulturnem pogledu se je skladal z bojem socialne demokracije, ki je imela iste nasprotnike. Masarykovci so izrazili simpatije do socialne demokracije že ob svojem prvem nastopu, v knjižici „Kaj hočemo“ leta 1901.: „Večina političnih in socialnih zahtev socialne demokracije je pravična, zato čutimo naravnost moralno dolžnost, da jih po svojih močeh podpiramo.“ Poudarili pa so, da ne sprejemajo filozofskih temeljev, na katerih sloni socialna demokracija, t. j. marksizma, historičnega materializma. Po Masaryku so ugotovili, da je marksizem v krizi, da se ti filozofični temelji majejo: „Socialni demokrati [t. j. revizionisti] sami opuščajo historični materializem, uvidevajo, da kapitalistični razvoj ne vodi do take proletarizacije, kakor je sodil in pričakoval Marx, ne navdušujejo se tako za komunizem, o verskem in etičnem vprašanju sodijo drugače, opuščajo revolucijsko taktiko itd.“ O svojem nadaljnjem odnosu do socialne demokracije so dejali naslednje: „Gre za to, ali je mogoč v socialni demokraciji razvoj, meščanske stranke so pokazale, da niso zmožne razvoja in življenja. Ta kriza [marksizma] utegne imeti dalekosežne posledice. Ako se reši odkrito in znanstveno [t. j. v smislu revizionistične in Masarykove kritike], bo prva posledica ta, da se oni inteligentni življi, ki delujejo doslej za napredek človeštva v socialnem duhu samostojno poleg socialne demokracije, ker se v tem ali onem temeljnem naziranju ne strinjajo čisto z njo, dasi jo sicer podpirajo, kjer jo morejo — da se ji ti življi potem brezdvomno pridružijo, da bo njih delovanje ne vzporedno s socialno demokracijo, ampak identično. In tega si želimo, a tudi pričakujemo. Vsa kriza se da izraziti z dvema besedama: Revolucija — evolucija, namesto

nasilne revolucije korenite socialne reforme...“ („Kaj hočemo“, str. 26—31 passim). V tem vabilu in pogoju socialni demokraciji je izzvenel prvi nastop masarykovcev.

Za socialne demokrate je naravno nastop te nove mladine, ki se je v toliki meri otrsela na Slovenskem vladajoče konservativnosti in se tako rekoč izločila iz skoz in skoz jim nasprotno „reakcionarne mase“, pomenil zadoščenje: S takimi modernimi, demokratičnimi, čeprav meščanskimi, ljudmi bo mogoče kooperirati. Pogoj, ki so ga stavili masarykovci, vsaj tistim, ki so zastopali revizionistične tendence, predvsem torej Prepeluhu, ni mogel delati posebnih preglavic.

Ko je l. 1902. krog mladih ljubljanskih socialistov začutil v sebi moč za skromno slovensko socialistično revijo, je takoj mislil na to, da bi k sodelovanju pritegnil tudi masarykovce, ki so izjavljali, da hočejo „hoditi vzporedno“ s socialisti, ne pa tudi stopiti v njihovo stranko. Ob ustanovitvi „Naših zapiskov“ je obveljal Prepeluhov predlog, naj se revija v podnaslovu ne imenuje „socialistična“, ampak — zaradi masarykovskih sodelavcev, ki se obetajo — „socialna“. Tako so bili „Naši zapiski“ že v naprej zamišljeni kot most med masarykovci in socialno demokracijo in dejansko že od vsega početka plod in torišče kooperacije socialnih demokratov in masarykovcev ali — bolje in natančneje — kooperacije Prepeluha z Antonom Dermoto in dr. Dragotinom Lončarjem. Ti trije so bili stebri „Naših zapiskov“; sodelovanje ostalih socialistov in masarykovcev je precej postranskega pomena, zlasti v idejnem pogledu.

Kooperacija obeh „skupin“ je dovedla v nekaj letih do njunega zlitja v skoraj homogeno enoto „Zapiskarjev“. Razvoj masarykovcev v „Zapiskarje“ nam v velikih potezah prav dobro opisuje Prepeluh v spominih na Antona Dermoto. Sodelovanje z masarykovci pa je vplivalo tudi na Prepeluhov idejni razvoj.

V začetku kooperacije je imela vsaka skupina svojo smer, ki ju v prvem letniku „Naših zapiskov“ lepo razločimo. Prepeluh in drugi socialisti so se bavili z vprašanji teorije, zgodovine in taktike socialističnega delavskega gibanja po svetu in doma. Hoteli so z revijo dati delavstvu višje socialistične izobrazbe in hkrati uveljaviti socializem kot svetovnonazorsko in kulturno silo v slovenskem javnem življenju. Masarykovci pa so imeli pred očmi zgled češkega „realizma“. Preusmeriti so hoteli mlajšo napredno inteligenco in so zato s stališča modernih demokratičnih — političnih, kulturnih in socialnih — idej kritizirali zaostale slovenske razmere in oba vladajoča tabora.

Kako sta se ti dve smeri — socialistična in masarykovska — v nadaljnji kooperaciji uveljavili druga proti drugi? Končni izid ni bil, da bi se medseboj prepletli in organsko zrastle, ampak se je v bistvu prva smer umaknila drugi, čeprav je na videz prevladala prva.

Prepeluh si je seveda, kakor je pač vedel in znal, prizadeval pritegniti masarykovce k socializmu. Kakor jim je bil šel naproti s podnaslovom revije, tako je vprav v prvem času sodelovanja l. 1903., močno poudarjal občo smer proletarskega socializma in pri tem celo zapostavljal lastne revizionistične tendence (glej zgoraj navedeni odstavek iz sklepnega poglavja knjižice „Občina in socializem“). To izključuje domnevo, da bi bil Prepeluh zavestno težil za tem, da ne bi prišlo do idejnega teoretičnega boja in razčiščenja med proletarskim socializmom in malomeščanskim demokratizmom. Spomniti se moramo, da v takratnem socialističnem svetu v zapadni in srednji Evropi razlika med meščansko demokracijo in proletarskimi socialističnimi težnjami, ki vodijo preko njenih mej, ni bila ostro začrtana. Vsekakor pa Prepeluh ni bil pripravljen žrtvovati lepo se razvijajočo in neposredno mnogo obetajočo kooperacijo z masarykovci zavoljo načelnega idejnega razčiščenja in tako se je omenjena razlika v razvoju teoretičnega socializma pri nas skoraj popolnoma zabrisala. Edini Linhart, ki pa se je kmalu prav neslavno poslovil od slovenskega socializma, je svaril pred tem: „Naravnost povem, da imam o realistik povsem druge pojme kot neki naši sodrugi... Socializem je najvišja smer modernega časa, ki stoji in pade v znamenju proletariata. ‚Realizem‘ pa — to je zlasti struja profesorjev Masaryka, Drtine in tovarišev — je najvišja smer umirajočega meščanskega razreda. Ta realizem je združil v sebi vsa dobra zrna, vse lepote in čednosti zdrave meščanske dobe... razume moderni čas in simpatizira strastno s socialno demokracijo, s čustvovanjem in mišljenjem proletariata... tvori zadnji veliki historični kompromis, ki ga hoče skleniti umirajoča buržoazija... ki noče zapustiti svojega družabnega stališča... in ki vendar živo čuti propalost kapitalistične družbe in se ji odteguje ter izteza roke po novem življenju, predstavljajočem se v socializmu... Socializmu odpreti nova pota, socializmu dati etično podlago in ga tako ‚popolnjenega‘ podati buržoaziji in proletariatu, kot nasprotnika razrednega boja — to je glavna naloga slovenskih in čeških realistov. No — meni se pa zdi, ko bi bil socializem te reforme potreben, bi jo sam izvršil, reformiral bi se v svoji notranjosti od socialistov in ne od realistov!“ („Nekaj socialistične polemike“, NZ II, 1904., str. 84 in 85).

Kaj pa je neposrednega obetala kooperacija z masarykovci? Ti so si zastavili dva praktična smotra. Poglavitni smoter jim je bil, ustvariti med slovensko inteligenco „realistično“ gibanje, ki bi klerikalizma ne pobijalo zgolj negativno, ampak mu postavilo nasproti pozitivno življenjsko naziranje, ustvariti resnično opozicijo proti staremu liberalizmu, ki se je izkazal popolnoma nesposobnega za uspešen boj proti modernemu klerikalizmu, izviti mlajšo inteligenco iz liberalizma, v katerem „ni bilo socialnega duha niti trohice“, ki „mu je bilo politično delo taborska fraza“ in ki se je zadovoljeval s „farško gonjo“, „ni pa imel smisla za umstveno in nraavstveno

spopolnjevanje svojih pristašev" (Dermota, NZ VII. 1910, str. 251). Drugi smoter je bil prvemu podrejen. Ko so zahtevali od inteligence podrobnega socialnega in kulturnega dela med ljudstvom za njegovo gmotno in kulturno povzdigo, niso ostali samo pri besedah, ampak so hoteli dati dejanski zgled. L. 1904. so začeli skupaj z delom mlajše liberalne inteligence akcijo za poljudna ljudska predavanja; izobraževalno društvo „Akademija“ naj bi jih sistematično organiziralo. Ta organizacija pa ni dolgo delovala in vse z njo začeto delo je kmalu zastalo, ker se peščica masarykovcev, ki so bili gonilna sila, ni razumela z ostalo liberalno inteligenco zaradi njenega nezanimanja za socialna vprašanja (glej NZ III. 1905, str. 95). Izkazalo se je, da se morejo masarykovci v praktičnem delu družiti le s socialisti, ki so bili novih sposobnih delavcev na izobraževalnem področju prav veseli. Med delavstvom je nastalo celo izobraževalno gibanje in Prepeluh je določno izrazil misel obče izobraževalne delavske organizacije, ki naj bi ji bili os „Naši zapiski“ (članek „Pogled nazaj“ ob drugi obletnici prvega zvezka NZ pod psevdonom K. W., NZ II. 1904, str. 115). Vendar „Zapiskarji“ niso imeli dovolj moči in volje, da bi bili izvedli to zamisel, poglobili in utrdili svoje stike z delavstvom ne glede na težave in trenutno majhne rezultate. Edinole v Trstu, kjer je bilo slovensko socialnodemokratsko gibanje najbolj razvito, so delavci z ustanovitvijo znanega izobraževalnega društva „Ljudski oder“ (v začetku l. 1905.) že takrat položili temelj za dolgoletno in uspešno izobraževalno delo.

Pri prosvetnem delu med delavstvom so masarykovci hitro popustili. Videti je, kakor da bi bili doživeli neuspeh, ki jim je oslabil voljo. Svojo pozornost so vse bolj in končno skoraj izključno posvetili inteligenci. To lepo vidimo v „Naših zapiskih“. Ta revija je v začetku posvečala dosti pozornosti vprašanjem delavskega gibanja in bila v precejšnji meri pisana za delavstvo, ki jo je tudi čitalo. Že v II., zlasti pa v III. letniku se je začela spreminjati v inteligenčno revijo. Bila je vse bolj namenjena inteligenci; njej je hotela posredovati socialno in socialistično miselnost, zanjo je obravnavala probleme slovenske politike, kulture in gospodarstva. „Zapiskarji“ vseh teh problemov niso znali organsko povezati z nalogami delavskega gibanja. Čim bolj so se bavili z domačimi vprašanji, tem bolj so se odmikali od splošnih socialističnih vprašanj in tem manj so se ozirali na delavstvo ter se mu tako odtujevali. Anton Kristan pravi: „Iz ‚Naših zapiskov‘, ki so bili ustanovljeni od socialistov, se je vsled pomanjkanja socialističnih publicistov razvila revija, ki ni našla tal med delavci in ni vzgojila iz delavcev socialističnih bojevnikov“ („Pod lipo“ II. 1925, str. 155), Poglavitni socialistični publicist v „Zapiskih“, Abditus, se je vse bolj posvečal novemu področju vplivanja na inteligenco, ki so mu ga odprli masarykovci. Ti so se hkrati vse bolj oddaljevali od liberalne inteligence in bližali socialni demokraciji ter socializmu, o katerem pa moramo poudariti, da je imel tako

obrušene robove, da so ga lahko sprejeli, ne da bi jim bilo treba v čemerkoli odstopiti od Masarykove kritike marksizma. Ko so torej kasneje stopili v socialnodemokratsko stranko, niso tega storili zato, ker bi bili morda prišli v svojem idejnem razvoju preko Masaryka do proletarskega socializma, ampak zato, ker se pri svojem doslednem odklanjanju plitvega in za slovensko ljudsko politiko neplodnega narodnjaško-svobodomiselnega tabora in v kulturnem ter narodnopolitičnem pogledu konservativnega katoliškega tabora niso mogli politično nasloniti nikamor drugam.

Masarykovci so se v „Naših zapiskih“ takoj z ostro kritiko lotili zaostrjenih slovenskih razmer in obeh vladajočih političnih ideologij, brezuspešnega „vsezaverodomcesarjevstva“, ki je nekako predstavljalo slovenski narodni program, in z njim zvezanega klečeplaztva, frazastega narodnjaštva in kulturnega, političnega in socialnega reakcionarstva. Ravnali so se po navodilu svojega češkega učitelja in vzornika, da mora narod prav tako kakor posameznik začeti s kritiko pri sebi, s „samokritiko“. Izpolnjevali so v svoji dobi v slovenskem javnem življenju Levstikovo zahtevo „Več kritike!“ Dermota je pozneje zapisal (NZ IX, 1912, str. 510): „Slovenski naprednjak je klečal pred svojimi maliki... Če bi bili šli z njim, bi drli v svojo in narodovo pogubo! Njemu so maliki nadomeščali probleme. Slep je veroval vanje in jih častil — dvomov ni poznal, jih tudi ni dopuščal. Mi pa smo hoteli spoznanja, jasnosti...“ Resna kritika masarykovcev je analizirala in bičala „staro konservativno domovino, onemoglo, živečo v tradicionalni ponižnosti in trepetajočo pred vsakim prenovljenjem“ (Abditus v „Socialnih problemih“, str. 2). Abditus se je pri tem delu pridružil masarykovcem in reči moramo, da je prav on najbolje analiziral domače socialne in politične probleme. Seznanil se je bil z Marxovo analizo kapitalistične družbe, njenih pojavov in razvojnih tendenc ter je tedaj uporabil njegovo metodo pri svojem raziskavanju družbenega razvoja Slovencev. Ta teoretična šola ga je usposobila za globljo analizo. Dermota je bil sicer jasnejši in ostrejši duh, a je ostajal bolj na površju, v območju političnih pojavov in potez; zato je bolj pridigal kakor analiziral. Abditus se je uveljavil med „Zapiskarji“ kot vodilni idejni tvorec prav zato, ker je prihajal do globljega realnega spoznanja. Pod njegovim vodstvom so prikrojili s Češkega prineseno realistično kritiko slovenskim razmeram in tudi pri „iskanju slovenskega tipa socializma“ so mu bili le pomočniki.

Dermota je dobro poudaril (NZ VI, 1909, str. 1) za prvo petletje „Naših zapiskov“: „V prvi periodi smo naglašili vedno, da smo kritično glasilo vseh, ki jim je mar napredek slovenske narodne celote.“ A kakšen je bil učinek in uspeh te kritike? Dermota pravi (prav tam): „In mi smo uspešno kritikovali! Dokazov za to je dovolj! In če bi drugega ne bilo, nego dejstvo, da na Slovenskem vzlic temu, da narašča še vedno moč klerikalizma, laže in svobodneje dihamo, nego se je moglo pred petimi leti, smo zado-

voljni. Ne trdimo, da smo samo mi to dosegli; a veliko uspeha in napora si lastimo!" Lahko mu pritrdimo, kakor tudi njegovemu odgovoru Prepeluhu leto dni poprej (10. I. 1908), ko se je ta vprašal, ali so kaj dosegli s pisanjem v pet letnikov „Naših zapiskov“, ali niso morda samo „mrtvi črki služili“: „Dozdeva se mi pa, da kar tako brez slehernega sledu ne izginemo; kajti prišli smo v začetek nove dobe in novega življenja na Slovenskem. In če smo to novo življenje le nekoliko pospešili in mu pomagali do veljave, ostane v tem delu spomin za nami. Spomin, ki mora tem trajnejši biti, čim težje je vsako delo v začetku. Niti v kulturni, niti socialni ali politični zgodovini se nas ne bo moglo ignorirati, — brez domišljevanja in pretiravanja si dovoljujemo to tezo.“

A oglejmo si učinek in uspeh masarykovske kritike konkretnije! Svojega konkretnega smotra masarykovci niso dosegli: Inteligence niso dvignili iz liberalnega mrtvila in je niso prepričali, da je „njen pomen v spoznanju, da sta si delavstvo in izobraženstvo naravna zaveznika“ (dr. Lončar v NZ IV. 1906, str. 115). Vse struje „mladih“ liberalcev so se vendarle oportunistično vključevale v liberalni tabor, čeprav niso zanikavale njegovih negativnih strani, ki so jih masarykovci tako podčrtavali. „Mladina je občutila, da ‚tako ne gre‘“ in „mlada garda napredne stranke se je očitno spuntala“ (Ivan Cankar: Kako sem postal socialist). Toda menila je, da bo lahko poživila naprednjaštvu ostarele žile, njen „cilj je bil, da osveži staro napredno stranko, jo poglobi, oplodi z novimi idejami, ter da jo iz čitalnic, iz plesnih dvoran in iz gostilniških ‚extrazimmrov‘ presadi v široki narod sam“ (Ivan Cankar prav tam). Ni imela poguma za samostojno pot in za znatnejšo idejno preusmeritev, ki so jo terjali masarykovci. Te je v njenih očeh diskreditirala ravno okolnost, da so kooperirali s socialnimi demokrati. Da bi bil slovenski inteligent socialni demokrat, se je videlo tudi mlajši inteligenci smešno. Od te poti jo je odvrčalo konservativno malomeščansko okolje, pa tudi kruhoborstvo. Tako je razumljivo, da „vse početje te mladine ni bilo spet nič drugega nego malo krepkejši živioklic“ (Ivan Cankar prav tam). Med dijaštvom se ni razvilo masarykovsko, ampak mnogo manj radikalno „narodno radikalno“ gibanje, ki se ni hotelo preveč oddaljiti od liberalizma in se je skrbno branilo vsake zveze z mednarodnim socializmom. Kritika masarykovcev torej ni obrnila mladine proti „naprednjaštvu“. Razvijala pa je v njej kritičnega duha in krčila novi demokratični miselnosti pot med slovensko inteligenco. Samo toliko je bila uspešna in ta uspeh je masarykovce zadovoljil. Vloga nekakih „priganjalcev“ inteligence jim je najbolj prijala. Kot samostojna politična skupina niso mogli nič pomeniti. Spoznali so, da se na šibkem temelju slovenskega malomeščanstva vsaj trenutno ne more razviti poleg liberalne še druga, moderna meščanska stranka. Na socialno demokracijo so bili tako in tako že s svojo kooperacijo v „Naših

zapiskih“ oprti. Ko so se konec l. 1906. končno razočarali v tako imenovanih „mladih“ liberalcih, so vstopili v socialnodemokratsko stranko.

Leta 1907., pri prvih državnozborskih volitvah po splošni in enaki volilni pravici, sta nastopila kot kandidata socialnodemokratske stranke tudi dr. Anton Dermota in — Ivan Cankar. Ta je bil prišel do socializma naravnost, ne da bi se bil zaustavljal ali celo zaustavil na ovinku masarykovstva, a k političnemu nastopu v socialni demokraciji so ga izpodbodle iste okoliščine kakor masarykovce. O tem priča njegovo pismo dr. Franu Zbašniku od 27. II. 1907 (Zbrani spisi Ivana Cankarja XI. str. VII): „... nazadnje pa sem si tole mislil: tisto klavrno in pusto cincanje ‚mladih‘ je tako smešno, da bo naposled spravilo vse naše svobodomiselne elemente v slab kredit. Naj vendar jasno povedo, kaj so in kam jih srce vleče; v zatišju jamrati je otročje, v resnični narod je treba stopiti, ne bati se boja; zato sem sklenil, da jim dam zgled in nauk. Na zmago seveda ni misliti, pač pa je delati treba. Sedanjost ni nič, bodočnost vse.“

Socialna demokracija je s pristopom vrste uglednih intelektualcev seveda politično pridobila, a skoraj le v tem smislu, da jo je morala slovenska javnost jemati nekoliko resneje kakor dotlej. Kajti malomeščanstvo se je inteligentom, ki so postali socialni demokrati, samo čudilo, delavske organizacije zaradi njihovega pristopa niso postale močnejše, na kmete pa socialni demokrati tako in tako niso dosti mislili. Prepeluh je zaman glede na Cankarjevo kandidaturo navdušeno zapisal (v članku „Volivno geslo inteligence“ NZ V. 1907, str. 54): „Neokretni, demagogični, kmetski, Mozesovi demokraciji se je postavila nasproti demokracija kulture. Za nič manj ne gre, nego za to, ali gremo dalje za žarečim zapadom, ali pa se ustavimo tam, kjer je oblekel spokorni, v pohlevnosti se topeči Črtomir svojo meniško kuto...“ Inteligenca se ni nagnila k socialni demokraciji, ki ni prišla do odločilnejšega položaja v slovenski politiki. To je slej ko prej obvladal stari boj med obema tradicionalnima taboroma.

Prepeluh je sicer že po vstopu masarykovcev v socialno demokracijo proglasil „Naše zapiske“ za socialistično revijo (v uvodniku „Iz sebe“, NZ V. 1907, str. 49): „Natančno se spominjam, kako mezaupljivo in tudi zelo bojazljivo so slovenski inteligenti pred skoraj petimi leti ogledovali to revijo, ker smo jo imenovali socialno. Že ta priimek sam je ni priporočal. Strašna je bila ta besedica, a pokazalo se je že v par letih, da je bilo temu krivo samo eno: nevednost. — Danes gremo dalje: Danes smo že socialistični. Ni in ne more biti dvomno, v kakšnem smislu smo ta stavek zapisali. Smo socialistični, to se danes pravi: smo proti reakciji; edino socialistična more biti danes na Slovenskem misel o boju proti reakciji klerikalizma in strahopetnega, breznačelnega liberalizma.“ Vendar se smer „Naših zapiskov“ bistveno ni izpremenila. Šest let pozneje je dr. Henrik Tuma, ko je prevzel iz Dermotovih rok uredništvo „Naših zapiskov“ in izpremenil tudi podna-

slov v „Socialistična revija“, ponovno proglasil (v uvodniku „Naš program“, NZ X. 1915, str. 66 in 68): „Po prirodnem razvoju iz danega realnega socialnega [t. j. masarykovskega] stališča morali so danes „Naši zapiski“ postati socialistična revija... so danes postali znanstveno glasilo socialnodemokratske stranke.“

Kakšen je bil torej odnos „Naših zapiskov“ do socialnodemokratske stranke? Dermota je l. 1910. („Masaryk in Slovenci“, NZ VII. str. 252) zapisal, da po vstopu masarykovcev v socialno demokracijo „ni med delom realistov in socialistov nobene notranje razlike, vnanja pa le v toliko, da se realisti posvečajo zlasti znanstvenemu in izobraževalnemu delu, dočim drugi skrbijo tudi za agitatorično in propagatorično delo.“ Dermota se ni zavedal, da je razliko mnogo premedlo izrazil ali bolje — zabrisal. Dejansko se „Zapiskarji“ niso zliili s socialno demokracijo v eno, ampak so samo hodili vzporedno z njo in je zato imel socializem na Slovenskem dva obraza: prvi je bil socializem za delavce — predstavljalo ga je glasilo stranke (do l. 1911. „Rdeči prapor“, potem „Zarja“) in strokovne ter ostale delavske organizacije („agitatorično in propagatorično delo“), drugi pa je bil socializem za inteligenco — predstavljali so ga „Naši zapiski“ („znanstveno in izobraževalno delo). „Naši zapiski“ niso bili organsko zvezani s socialističnim delavskim gibanjem, niso bili njegov teoretični organ. Niso se prepletali z njim, ampak so se ga le dotikali.

Tuma, ki idejno ni spadal v krog „Zapiskarjev“, ker ni bil niti masarykovec* niti revizionist, se je tega zavedal in je skušal ta odnos izpremeniti, ko je l. 1915. prevzel uredništvo „Naših zapiskov“. A tudi on je bil navezan na dotedanje sodelavce in ni mogel znatneje preusmeriti „Naše zapiske“, ki so še nadalje „budili inteligenco in pripravljali tla socializmu“, kakor je sam označil njihovo dotedanjo smer (NZ X. 1915, str. 67)..

Dejansko se je v dvoobraznosti socializma na Slovenskem krilo latentno idejno nasprotje med socializmom in masarykovstvom. To nasprotstvo je privrelo na dan šele v letu 1917. in je tvorilo ozadje takratni secesiji „socialistične omladine“ iz socialnodemokratske stranke, pa tudi poznejšemu — leta 1921. — izstopu Prepeluha in dr. Lončarja iz socialističnega gibanja. Dr. Lončar je o tem nasprotju v dobi „Naših zapiskov“ zapisal naslednje: „Abditus je bil začetnik teoretičnega socializma na Slovenskem v vrstah socialne demokracije; zakaj drugi so bili praktični agitatorji in časnikarji, ki se niso bavili s teorijo socializma, ampak so jo sprejemali, kakor so jo dobili in se je učili pri Nemcih. Abditus je dolgo časa zagovarjal svoje stališče, ki ni bilo oficijelno v stranki. V tem pogledu se mu je pridružil

* Po njegovi sodbi Masaryk ni ustvaril nobenega svetovnega naziranja, ampak je bil „zgolj kritik, skeptik in eklektik“ in je „v tem bila vsa njegova moč“, „na mladino pa je čustveno vplival s tem, da jo je učil stvarno misliti in biti resničen proti sebi“ (NZ XI. 1914, str. 295).

tudi dr. Dermota, in „Naši zapiski“... so bili izraz tega stremljenja... „Zapiskarji“ so načelno odobravalı gospodarsko stran marksizma, a ravno tako načelno odklanjali njegovo modroslovno naziranje, imajoč pred očmi tudi razvoj in stanje slovenskega naroda.“ (Avtonomist I. št. 11 od 20. VI. 1921). Iz tega lahko sklepamo, da teoretični napor „Zapiskarjev“ ni prišel do veljave v delavskem gibanju, ki se je razvijalo brez globljega teoretičnega preučevanja socializma, zlasti v pogledu njegove konkretizacije na slovenske razmere, to je na posebna slovenska socialna in narodna vprašanja.** Hkrati nas dr. Lončar dobro opozori na dejstvo, da je bil Abditus osrednja, idejno vodilna osebnost kroga „Zapiskarjev“.

Leta 1908. „Naši zapiski“ niso izhajali, ker je urednik Dermota zbolel. Svoje drugo razdobje so začeli leta 1909. s VI. letnikom. Dermota mu je v prvem uvodniku „Na pot...“ načrtal naslednji program: „Dokazati hočemo, da je naš socializem — in ta ima isti končni cilj in ista temeljna načela kakor socializem po vsem svetu — vzklil iz naše rodne grude, iz naših slovenskih političnih, gospodarskih in kulturnih razmer, iz naših slovenskih ljudi, iz naše slovenske zgodovine, katere imamo več in večjo, nego si prizadevamo sami... pokazati svetu slovenski tip socializma... (str. 2/3).

Ta program je bil že prej zamislil Prepeluh in so ga „Zapiskarji“ že dotlej skušali izvrševati. Dr. Lončar se je bil povsem posvetil slovenski zgodovini in je že izdal prvo kritično delo iz politične zgodovine Slovencev za dobo od l. 1848. do 1878. („Dr. Janez Bleiweis in njegova doba“, l. 1909.) poleg zgolj deskriptivnega pregleda „Politično življenje Slovencev“ (najprej v NZ l. 1906. in v ponatisu). Abditus je v „Naših zapiskih“ l. 1906. opisal „Socialne boje slovenskih kmetov“ in l. 1908. ta spis razširil v knjižici „Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov“ (61 strani). Sodobnih slovenskih družbenih problemov pa sta se v začetku drugega razdobja „Naših zapiskov“ lotevala skoraj izključno Abditus in Dermota. V Dermotovem pismu Prepeluhu od 8. VII. 1909 čitamo: „Vidite, da se jaz sam le prav poredko oglašam — in od drugih socialistov izvzemši Vas se pa ne dobi lahko poštena domača beseda. Pišejo mnogo nesocialisti. Ne lovim tistih ‚Mitläuferjev‘; ampak še bolj škoda bi se mi zdelo odbijati jih, dokler nam koristijo direktno.“ Glede sodelovanja nesocialistov pri „Naših zapiskih“ mu je zopet pisal 21. IV. 1910: „Za NZ sem jaz mislil tako: poskusim onemogočiti vsako drugo konkurenčno revijo v modernem smislu na Slovenskem; zato nisem brodil strogo po strankinih vodah. Če pa se radikalcem posreči „Razvoj“ [projektirano ime za „Vedo“, ki je začela izhajati l. 1911.], potem se postavim na izključno razredno stališče. Morda bi

** Povezovanje modroslovnega naziranja, to se pravi obćih, univerzalnih vprašanj, ki se jih narodne različnosti ne tičejo, z razvojem in stanjem slovenskega naroda, seveda ne vzdrži kritike.

to vobče bilo bolje; več rešpekta bi imeli.“ Dermota je torej takrat ostro-
umno začutil, da bi se bila idejno izrazitejša, ekskluzivnejša socialistična
smer lahko udarnejše uveljavila; toda take smeri v „Zapiskarjih“ ni bilo
in zato je Dermota lahko izrekel le — željo. Na „izključno razredno sta-
lišče“ se „Zapiskarji“ niso mogli postaviti. Ne da bi se bili zavedali, so
dejansko prepuščali delavsko gibanje samemu sebi, da se je bolj ali manj
zapiralo v svoj delavski — ceh. Kakšna pa so bila njihova dognanja o po-
sebnih slovenskih socialnih in narodnih problemih, lahko vidimo le v Abdi-
tusovih študijah. Te si moramo izčrpnje ogledati, ko smo pokazali naj-
prej vplive, ki so mu izoblikovali socialistično naziranje, in predstavili
krog, v katerem je delal, ter nakazali mesto, ki si ga je v njem s svojim
delom osvojil.

Pesnikova izpoved

(Iz knjige „Dvanajsta ura“)

Igo Gruden

1.

Ljubezen najina je skromna in preprosta,
sopotnica, ki sva za spremstvo ji hvaležna:
prekratka zdi se nama vsaka ura bežna,
ko da v pomladnem dnevu gledala bi z mosta.

Ne mučiva se v gnevu, dni si ne greniva
z lažmi in dvomi, ljubosumnimi očitki;
sreča milina je v besedi najbolj plitki
in njen odsev še v najbolj bridki se preliva.

Prevaran za najlepši sen možá do žene
sem nad življenjem zdvomil, mrko vase tonil:
nikogar ni biló, da bi se nanj naslonil,
z zaupanjem pogledal mu v oči iskrene.

Ko je izplapolal požar strasti vsakdanje,
sem truden od prevar zapustil pogorišče:
na njem spomin sledov nobenih več ne išče,
pozabnost siva je negibno legla nanje.

Iz bolečin v spoznanje sem možá dozorel,
da v ženi kot sopotnik človek le ostane,
ljubeče sklonjen vdano nad boleče rane,
ko plamen sreče nam telesne je dogorel.